

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Одјељење за српски језик и књижевност

Матица српска у Новом Саду

СКО ЈЕЗИЧКО НАСЉЕЂЕ НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ
И СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС
Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом
20–23. априла 2012. године

Никшић, 2012.

Виктор Савић*

Институт за српски језик САНУ

Записи штампара свештеномонаха Макарија Језик, писмо и правопис**

Сажетак: У раду се прати седам записа свештеномонаха Макарија – предговора и поговора уз старе штампане књиге: три из цетињских инкунабула, један прерађен (у нешто каснијем рукописном четворојевањелу) и три из влашких штампаних књига. У анализи се пружају коначни одговори на питање о ауторству ових записа. Врло је могуће да су два човјека радила на записима из Цетињског октоиха, прије свега на његову предговору. Поред Макарија, то би могао бити или Ђурађ Црнојевић, који је потписан, или неко из његове канцеларије. На основу анализе акценатских знакова за Макарија се претпоставља да долази из Херцеговине, а да поменута „Црна гора“ представља мјесто његова монашког дјеловања. Потврђује се теза о истовјетности „цетињског“ и „влашког“ Макарија. На крају се осврћемо на два записа који поткрепљују мишљење да је овај Макарије постао и архимандрит манастира Хиландара.

Кључне ријечи: српскословенски језик, српски народни језик, бугарскословенски језик, акценатски систем, новоштокавски говор, свештеномонах Макарије, Црнојевића штампарија, Црна гора, Влашка, манастир Хиландар.

Крајем XV вијека у Црној Гори је основана прва српскословенска и уједно прва ћириличка штампарија у Јужних Словена, отприлике четрдесет година послје Гутенбергове Библије. Мада је Црнојевића штампарија настала у тешким приликама, и посљедњим годинама континуираног постојања једне српске државе, у науци је добро познато да је она радила на високом техничком нивоу. Штампарија је дјеловала на Цетињу, можда дијелом и на Ободу,¹ између 1493. и 1496. године,² и том приликом

* viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције“ (бр. 178030).

¹ На Обод би указивала народна традиција, али у запису на крају Псалтира помиње се само Цетиње (уп. Јагић 1895: 67). Ђ. Сп. Радојичић се својевремено интересовао за оловна слова која су нађена на Ободу, па је чак добио и отиске неких од њих, који су заиста одговарали Црнојевића штампарији (нарочито слово д). Његов је закључак да је у поменутој народној традицији било реалне подлоге (Радојичић 1950а: 25–27) и да је штампарија, осим што је у почетку заиста радила на Цетињу, гдје су сигурно одштампани два Октоиха и Псалтир, пренијета на Обод. Ђурађ је у своме бјекству однио читаво покућство у Млетке, али не и штампарију пошто му је био затворен пут ка Скадру, гдје је Обод. Да не би губио вријеме, отишао је право у Будву. Штампарија је, тако, 1496. године остала на Ободу (Радојичић 1950б: 260–261). М. Пешикан инсистира на томе да је штампарија по своме оснивању и раду цетињска, али да није искључено да је дошло до њена накнадног дислоцирања на Обод (1994: 152–153, 207).

² Црнојевића штампарија се хронолошки уклапа у појаву других раних словенских штампарија, прије свега прве ћириличке (иначе рускословенске) штампарије, коју је водио Ђемац Ш. Фиол у Кракову, 1491–1493. године (Чурчић 1994: 10–15).

је одштампано пет књига,³ јединих српских инкунабула (уп. Радојичић 1950б: 257): Октоих првогласник (1–4. глас), довршен 4. јануара 1494. године; фрагментарно сачувани Октоих петогласник (5–8. глас), 1494. године; Псалтир с посљедовањем, довршен 22. септембра 1495. године;⁴ Требник („Молитвеник“), завршен 1495. године, сачуван у фрагментима; Јеванђеље које није сачувано, али је његово постојање посвједочено рукописном копијом из сеоске цркве у Буђановцима, насталом 1548. године (Радојичић 1938: 168, 170, 171).

Срећна је околност да, поред оснивача прве српске штампарије, Ђурђа Црнојевића, знамо и име првог српског штампара. Био је то „свештеноиннок Макарије“, односно „свештеник“ и „свештени мних Макарије от Чрније гори“, како сам за себе каже у свечаним записима својих издања. Макарије је, као мајстор, руководио радионицом која је бројала осам људи.⁵ Штампарија је успјешно радила неколико година да би се, с одласком Ђурђа Црнојевића у Италију, крајем 1496. године, угасила. Постоје спорења и различите претпоставке о томе да ли је исти овај, вјешти и образовани Макарије, отишао у Трговиште у Влашкој, гдје је, потом, могао наставити са својом штампарском дјелатношћу између 1507. и 1512. године, штампајући три књиге: Служабник, 1507. године; Октоих првогласник, 1510. године; Четворојеванђеље, 1512. године (Радојичић 1938: 151–156; Радојичић 1950б: 262).⁶ Изгледа да је исти тај Макарије, пред крај свога живота, отишао на Свету Гору, гдје је дошао на чело манастира Хиландара. Између 1526. и 1528. године написао је један географски спис о међама Дакије (Радојичић 1950б: 262; Богдановић 1970: 408). Дејан Медаковић, Димитрије Богдановић, Митар Пешикан и други домаћи истраживачи сматрали су да су црногорски и влашки Макарије иста личност (Медаковић 1955: 6, 9; 1958: 44, 82, 172–174; Богдановић 1970: 407; Пешикан 1994: 138–139). Као доказе они су узимали и спољашње и унутрашње чиниоце: 1) анализу графичке и умјетничке опреме издања;⁷ 2) текстолошке подударности.⁸ Овоме не смета чињеница да се у типографском смислу књиге из влашке штампарије разликују, прије свега у обрасцу по коме су резана слова,⁹ као и у одсуству ренесансне деко-

³ Подробније в. Радојичић 1950б: 257–260, Богдановић 1970: 403–407, Пешикан 1994: 146, 155–159, 165–166, 208–210. Обимна је литература о овоме питању.

⁴ За хронологију в. Пешикан 1994: 165; о овоме је, такође, доста писано.

⁵ За Макарија је Дејан Медаковић претпоставио да је био упознат с техником златарства, и да су уз то и (макар неки) његови помоћници били вични златарском занату. Ливењем слова су се бавили мајстори за обраду метала, прије свега златари, којих је у XV вијеку на јужној јадранској обали, нарочито у Котору, био велики број (Медаковић 1958: 20, 65–66). Макарије се, по свему судећи, штампарству учио у Венецији (нпр. Јагић 1895: 68–67).

⁶ Везу би могла представљати Каталина Црнојевић, удата за Радула IV (1495–1508), првога Макаријева мецену у Влашкој. Овај податак нијесмо успјели на одговарајући начин провјерити, па не инсистирамо на њему.

⁷ Нпр. чувена је илустрација с ликовима три црквена мелода испред реалне цркве, присутна у Октоиху с Цетиња и у Октоиху из Влашке (нпр. Медаковић 1958: 44).

⁸ Нпр. поређени су неки листови Буђановачког и Влашког четворојеванђеља (Пешикан 1994: 208–210).

⁹ Влашка издања имају крупнији слог и другачији нацрт, према другачијем рукописном моделу, очито његованом и пожељном у влашкој средини. Облици слова и других допунских знакова коришћених у Црнојевића штампарији чинили су, пак, природну цјелину с

ративности, јер им је, са цетињским књигама, заједнички висок квалитет штампе.¹⁰

Анализирали смо предговор и поговоре из цетињских инкунабула, као и поговоре из влашких издања. Као полазна основа послужили су нам цетињски записи јер је њихов језик српскословенски, за разлику од поговора из влашких књига, који припадају другом језичком корпусу, бугарско-словенском. То је, дакле, седам састава, неједнаког обима, а сличног карактера: предговор и поговор уз Октоих првогласник (1494; скраћенице ОПр и ОПо), поговор уз Псалтир с посљедовањем (1495; ПП), поговор уз Буђановачко четворојевањђеље (1548; БЧПо), у коме је прерађен запис несачуваног Цетињског, штампаног четворојевањђеља;¹¹ поговори уз влашке штампане књиге: Служабник (1508; ВСПо), Октоих првогласник (1510; ВОПо) и Четворојевањђеље (1512; ВЧПо).¹²

Издвојени састави припадају жанру средњовјековних „записа“, нарочитих биљежака које су неријетко пратиле средњовјековне рукописне књиге. Сви ови записи имају истакнуту културноисторијску вриједност и уклапају се у записе из раније, рукописне традиције, који нијесу биљежени на оквирним бјелинама, него су чинили саставни дио књижних цјелина. У њих се уклапају својим настајањем, положајем, формом, садржајем и функцијом, с једином разликом у томе што су у коначној штампаној, а не писаној форми. Дужи међу овим записима имају и књижевноумјетничку вриједност. Поред свих реалних и аутобиографских факата који се саопштавају у овим записима (мотивација, предмет издавања, учесници издања, околности, датовање), веома је упадљива њихова теолошка утемељеност („читава православна теологија у маломе“, Богдановић 1970: 404) и „библичност“ (Синдик 1995: 5, 21–22). Иста таква поетика сусреће се и у аренагама наших владарских манастирских повеља.

*

Пружићемо најприје општу слику записа из цетињских штампаних књига. Записи су изведени уређеним српскословенским језиком, у солидној традицији високог, развијеног српског књижевног стила, без бројнијих од-

писмом рукописних србуља истога времена, али њима није просто пресликан рукописни „(полу)устав“, тј. ресавска варијанта устава. Цетињски је устав другачије обликован: он је блискији штампаном (типграфском) уставу, тежећи монументалнијем (а тиме и архаичнијем), вертикалном дуктусу, тек с понеким, системски уклопљеним брзописним обликом.

¹⁰ Општи је утисак, прије свега због орнаментике, да су влашка издања изразитије источно-византијске оријентације, док су црногорска претежније западно-млетачке оријентације (уп. Радојичић 1938: 152), што се можда може приписати Ђурђевој укусу. Ђурађ је био ожењен Млечанком и упућен на италијанску културу, док је Макарије био, прије свега, православни монах.

¹¹ Прерађивач је извјесни презвитер Вук, који је у највећој мјери задржао првобитни, цетињски запис (в. снимак у Радојичић 1950б: послје стр. 270).

¹² Грађу из прве групе црпемо из цјеловитих фототипских издања (Октоих 1494, Псалтир 1494), а за другу групу са снимака репродукованих код Надежде Синдик (1995: 65–77), без обиљежене изворне фолијације. Стога за влашке потврде доносимо само редни број листа конкретног записа, не и стварни број листа у штампаној књизи. Почетак ВСПо преузимамо од Стојана Новаковића (Novaković 1879: 208; пренијето у: Стојановић 1902: бр. 398, стр. 124), тако да у овоме случају не доносимо бројеве редова.

ступања од морфолошке норме. На графијско-ортографском плану, међутим, запажамо нешто лабавији однос према етимолошком правопису, што записима даје лични печат састављача-слагача, а можда говори и о недостатку времена када су они рађени, будући да се овакви записи остављају за крај укупног посла.

Основна изговорна вриједност јата је екавска (у писању се мијешају *ѣ* и *ѧ*): *Вѣзрѣ|вновахъ* ОПр 26.8–9 (*вѣзрѣвѣноватн*, у српсл. с уобичајеном стсл. вокализацијом *вѣзрѣвѣноватн*), *славѣще* ОПр 26.16 (птц. през. акт., гл. славнтн, IV през. вр.), *при ... митрополнте ... | вавѣле* ОПр 26.20–21 (лок. јд.), *сеѣ* ОПо 2686.1 (дат. јд.), *сѣдела* ОПо 2686.1 (*сѣдѣлатн*), *въ патріарсехъ* ОПо 2686.3 (лок. мн.), *Послѣдн* ОПо 2686.5, 2686.30 (*послѣдн*), *жнвотворѣшаго* ОПо 2686.13 (птц. през. акт., гл. *жнвотворнтн*, IV през. вр.), *цѣломоудрїю* ОПо 2686.27 (*цѣломоудрїе*), *прѣдѣненїе* ОПо 2686.28 (*прѣдѣнкнїе*), *не сѣрѣпѣхомъ* ОПо 2686.29 (*сѣрѣпѣтн*), *железна* ОПо269а.2 (*железньн*), *Вндевъ* ОПо269а.4 (*вндевѣтн*), *бл(а)говѣрнн* ОПо269а.5 (*благовѣрѣньн*), *смеренн* ОПо269а.13 (*сѣмѣрѣньн*), *Повелѣнїемъ* ОПо269а.14 (*повелѣнїе*), *прндете* ОПо269а.24 (2. л. импер. мн.); *прнмнрѣнїе* ПП 348а.16 (*прнмнрѣнїе*), *вѣланко* ПП 348а.21 (*веланко*), *сѣкрѣвѣннаа* ПП 348а.24 (*сѣкрѣвѣньн(ь)*), *Тѣмже* ПП 348б.1 (*тѣмѣже*) итд., чак и у калку новијег постања – *роуко|делнсахъ* ОПр 26.19–20 (*роукодѣлансатн*, *manu facere*, уп. Јагић 1895: 70)¹³. То је дио важеће, живе изговорне норме српскословенског језика тога времена, на великој ширини свога простора (Младеновић 2008: 147–152). Иста је ствар утврђена и за саме споменике у којима се ови записи налазе (Младеновић 2008: 139–146, Грковић-Мејџор 1993: 45–50).¹⁴ О нивоу остварене писане културе говори и учестала замјена графема *ы* : *н*, до које неминовно долази зато што је тврди вокал средњег реда одавно изван говорног језика.¹⁵ Ту су и друге графијско-ортографске појединости.¹⁶ Све ово свједочи о недовољној састављачевој пажњи, али истовремено и о јасној изговорној свијести. Писање није увијек коректно јер се изговорна и писана норма више не подударају.

У морфологији је најкарактеристичнији дат. јд. *â*-основе на *-н*, ум. на *-ѣ*: *зѣтн* ОПо269а.6 (*воѣкода зѣтн*)¹⁷, *лоуѣнн* ОПо269а.29 и *лоу|ны* ПП 348б.24–25 (*крѣгъ сл(ь)нцѣ* ‚ѣ‘ а *лоуѣнн* ‚ѣ‘ и *крѣгъ сл(ь)нцѣ* ‚ѣ‘ *лоу|ны* ‚ѣ‘). Само у предговору Ок-

¹³ Првобитно је истозначна сложеница грађена с различитим другим саставком, постоји глагола творнтн – *роукотворнтн* (грч. *χειροποίηω*; в. стсл. *ѣжкотворнїе*, грч. *χειροποίητος*, SJS 35: 668).

¹⁴ У Псалтиру с посљедовањем запажени су и облици који су због свога досљеднога екавизма подударни с одговарајућим у данашњем косовско-ресавском дијалекту: *несѣ*, *вл(а)д(ь)це* дат. јд., *стаѣн* комп. (Грковић-Мејџор 1993: 50).

¹⁵ Забиљежен је низ примјера од којих наводимо неке: *цѣ|роуѣвѣкъ* ОПр 26.6, *веланкн* ОПо 2686.3, *скрнжаалъ* ОПо 2686.7, *въ кышнѣтъ* ОПо 2686.25, *сѣвѣзрѣстнїнѣ* ОПо269а.17, *шт[ь] внтїа* ОПо269а.27, *тисѣуца* ОПо269а.28; *прѣвїн* ПП 348а.26, *ц(а)рствѣкн* ПП 348б.18, *уѣславо* ПП 348б.25 итд. Употреба *ѣ* јерија, наиме, није више нормирана и у том смислу постоји низ оваквих примјера широм Цетињског псалтира (Грковић-Мејџор 1993: 37).

¹⁶ Сувишно *ѣ*р: *сѣвѣ|тъ* ОПо 2686.14 (стсл. *сѣвѣтъ*, *свѣтлост*), *пѣсьнославнтн* ОПо2686.24 (преко примјера са секунд. полугл., типа *пѣсьн* Псалтир 34а.21, Грковић-Мејџор 1993: 52). Свега једном секундарни изговорни полугласник: *ѣсьѣ* ПП 348а.26. Појединачне словне грешке: *нѣзѣвѣ|ствѣвоѣцѣ* ОПо 2686.25–26 (али *нѣзѣвѣ|ствѣвоѣцѣ* ПП 348а.2–3, при чему је, опет, *ы* на мјесту *н*), *славеѣ* ОПо 269а.26 (али *славѣще* ОПр, *славеѣ* ПП и БЧПо).

¹⁷ Мање је вјероватно да се овдје ради о ген. јд. на *-ы*, нарочито кад се имају на уму по-тврде у сва три влашка записа (уп., такође, Даничић I: 150).

тоиха првогласника, гдје, очито, влада нешто већа морфолошка конзервативност, имамо на крају записа дат. јд. лѣне ОПр 26.21 (кр(о)г сл(ь)нц(ѣ) ѿ лѣне ѿ.).¹⁸ За наша потоња запажања биће од користи још чињеница да се овдје јавља, уз оглушење о закон прегласа, наставак *-ому* у дат. јд. меке сложене придјевске промјене (парт. прет. акт.), у складу са српскословенском нормом (уп. Грковић-Мејдор 1993: 62, 84, Ђорђевић 1975: 115): *оукреплъшѡ|моу* ОПо 2686.11–12.¹⁹ И то је све што се може запазити на први поглед, без суптилније анализе: једна морфолошка црта која побуђује наше живље интересовање.

Може ли се, стога, ишта рећи о састављачима ових записа? У оба записа из Октоиха потписани су Ђурађ Црнојевић и Макарије. Њихови састави су раздвојени и оба су у 1. лицу. У запису из Псалтира присутан је само Макарије који говори о Ђурђу у 3. лицу, који је вјероватно одсутан у вријеме штампања те књиге (Пешикан 1994: 115). Зна се, примјера ради, да повеље нијесу лично ни састављали ни писали српски владари, него су их писали дијаци, професионални писари, под руководством логотета, шефова државних канцеларија, правих састављача аката (Трифунуовић 1990: 39–40). И тада је обраћање владара текло у 1. л., као издавача аката. Такав владар је, у нашем случају, и Ђурађ Црнојевић.²⁰

Подразумијева се да се Ђурађ лично занимао за штампарство будући да је његовим настојањем штампарија и основана. Он је, такође, и активно учествовао у њену раду, показујући приређивачке, у литератури назване „књижевне“ склоности (Јиречек 1990: 403): позната је пасхална (ускршња) таблица коју је лично придодао Псалтиру.²¹ То не значи да је Ђурађ израчунавао пасхалне кругове него да их је, као што сам каже, однекуд преузео. Његово књижевно умијеће изван овога, заправо, долази до изражаја у тестаменту који је сачуван у италијанском преводу (Богдановић 1970: 398). Познати су, уосталом, случајеви ранијих српских владара који су се истакли као књижевни ствараоци, на примјер Стефан Првовјенчани и Стефан Лазаревић. Насупрот овоме, ипак се мора истаћи доста неуко изведен за-

¹⁸ Мада је ријеч *слънце* скраћено написана (*слнц*), ипак, по укупној аналогiji с друга два цетињска записа (као и с влашким записима), видимо да овдје мора бити дат. јд. (са замјеном *ѣ : љ*), а не народни ген. јд. – У основном тексту Цетињ. псалтира, занимљиво је, овакав се дат. сусреће само једанпут (*цакѣны* 2586.7, Грковић-Мејдор 1993: 80).

¹⁹ Биљеже се и друге појединости, за нашу даљу анализу од мањег значаја: на *н(ѣ)б(ѣ)сн* ОПо 2686.16 (лок. јд. основе на *-s-*; повремено већ у стсл.; уопштено у Цетињ. псалтиру, Грковић-Мејдор 1993: 74); *в(о)гвн* ОПо 2686.11 (дат. јд. им. основе на *-ѡ-*, преузет из основа на *-ѡ-*; стсл. *насъѣје*; врло раширено у Цетињ. псалтиру, Грковић-Мејдор 1993: 76); *цвѣтовъ* ПП 3476.4 (ген. мн. им. основе на *-ѡ-*, преузет из основа на *-ѡ-*; стсл. *насъѣје*; присутно у Цетињ. псалтиру, Грковић-Мејдор 1993: 76); *въ оунтѣлѣхъ* ПП 348а.27 (српсл. лок. мн. именице на *-шеъ* према наст. сугл. основа *-ѣхъ*, насупрот још у стсл. уопштеног *-нхъ*, уп. Грковић-Мејдор 1993: 73, Ђорђевић 1975: 100).

²⁰ И овдје су мишљења различита. Надежда Синдик је сматрала да је Ђурађ само издао налог шта да се уради, уз основне смјернице о начину рада, док би, по њој, сама реализација припадала Макарију (1995: 19). Митар Пешикан је, међутим, сматрао Ђурђа правим аутором његовим именом потписаних састава (1994: 115).

²¹ Пасхалиа ... Сложеное шг[ъ] скары дамскѣновн · нъшѡбрѣтненое г(осподн)нодѣ гюргѣдѣ црньнебнкѣдѣ 184а. Ова је пасхалија доспјела и у један молдавски рукописни зборник мјешовитог садржаја из средине XVI вијека (Радојичић 1938: 133–134).

пис на Светостефанској хрисовуљи, који је лично оставио Ђурђево млађи брат, Стефан, приближно у исто вријеме, 1496. године (Савић 2011).²² То, наравно, не би морало оспоравати Ђурђево личне књижевне способности јер су се, подразумијева се већ, браћа и у погледу књижевне културе могла разликовати.

Што се тиче самог Макарија – колики је његов лични удио око састављања записа у односу на остале раднике штампарнице? Потребно је осврнути се на основну подјелу посла познату за једну просјечну штампарску пресу тога доба. Послом је руководио мајстор, поред кога су постојала два слагача, два штампара (који су радили отиске), један помоћник за припремање боја и један послужитељ (Медаковић 1958: 65). Макарије је, дакле, све вријеме усмјеравао и надгледао радни процес и ништа није могло проћи мимо њега, нарочито не штампање записа које је он, по природи ствари, као непосредни руководилац посла, састављао, – као што се, уосталом, лично старао за квалитет свих текстова који су тада штампани.

Занемаримо ли природне промјене унутар писаног и језичког система, својствене једном човјеку током његова стваралачког рада, овдје се ипак дају издвојити и појединости које нарушавају такав континуирани развој, тим прије што говоримо о кратком временском интервалу, с преклапањима у раду.²³

Најмаркантнија је метатеза вокалског елемента у стандардној графичкој групи њ, присутна само у предговору Октоиха, која није изазвана крајем реда јер је затичемо и унутар реда: њ|рнѡѡѡѡѡѡ ОПр 26.5–6, ѡѡ|рднѡ ОПр 26.14–15, ѡрнѡѡѡѡѡ ОПр 26.19. Да ово није случајност него свјесно писање династичког презимена видимо и по томе што га управо овако написаног имамо и у сигурним изворима из тога доба, још код Ђурђевог оца, Ивана: азъ грѣшнн рабъ твои · нванъ ѡрнѡ|ѡѡѡѡѡѡ (ктиторски натпис Ивана Црнојевића из 1484. године о оснивању Цетињског манастира); · нванъ · ѡрнѡѡѡѡ|ѡѡ · господ|аръ · зѡтс|кн (медаљон Ивана Црнојевића из приближно истог времена). Овај ортографски манир нашао се једном и изван презимена, а једном и у дијелу који се непосредно приписује Макарију. Да је из презимена уопштен на обичну ријеч види се по томе што се група ѡ нормално пише (нпльннтн ОПр 26.2, нпльннннѡ ОПр 26.11). Ова црта праћена је и честим испуштањем крајњег 'јер', без условљености крајем реда: с(ѡ)ѡѡѡѡ | ОПр 26.6, нашнх ОПр 26.7, в(ѡ)ж|твннм ѡр(ѡ)ѡѡѡѡ · ОПр 26.9–10, напнсѡх| ОПр 26.10, нас же ОПр 26.14, потъшѡѡѡѡѡ ѡѡ ОПр 26.15, ѡ нѡѡѡѡѡ ОПр 26.17 ѡѡѡѡѡѡ ОПр 26.17, свѡ|тоѡ ѡѡѡѡѡѡ ѡѡ , амѡн Пѡѡѡѡѡѡѡ ОПр 26.17–18, ѡѡѡѡ|ѡѡѡѡѡѡ ОПр 26.19–20, прн всѡѡс(ѡ)ѡѡѡѡѡѡ ... зѡтс|ѡѡѡ кѡѡ ОПр 26.19–20, кр(ѡѡ)г ОПр 26.21. Уз ове примјере слаже се и сведено написано владарево име, без 'јера' у чијој подлози је, иначе, стајао стваран

²² То је непосредно свједочанство реалног владања књижевнојезичком нормом једног српског династе, у коме се он, због значаја документа, несумњиво трудио да опонаша високи стил наше књижевности. Ту је он, међутим, испољио ограничену књижевну културу, наставши се сам са собом, без могућности да се ослони на неке ваљане предлошке из којих би преписивао.

²³ Октоих је, наиме, превасходно рађен 1493. год., а Псалтир је започет 1493, а завршен 1495. год.

изговор: гюргъ ОПр 26.5.²⁴ Ту је и наглашена употреба лигатуре 'ук': дшєспнзю ОПр 26.10, пншщє ОПр 26.14, оулуџнц ОПр 26.17, лѣне ОПр 26.21 (али уѣтоуѣен ОПр 26.13, роуко|делнсаѣ ОПр 26.19–20). Представљене црте могле су бити развијене у канцеларијској писаној пракси, на примјер на двору Црнојевића, с тим што су посљедње двије могле бити и посљедица недостатка простора и штампарева настојања да читав текст стане на једну страницу, унапријед ограничену крупном заставицом и иницијалним словом.²⁵

Пада у очи усамљено писање јата наизглед у „јекавској вриједности“, ван етимолошке позиције, као ортографско средство за означавање групе ње, при дну Ђурђева дијела предговора уз Октоих: нз нѣгоже ОПр 26.16. То, у цјелини узев, није било својствено Макаријеву ортографском поступку, али не и непознато (њему или бар неком од његових сарадника – словослагача).²⁶ У истој улози графема јат ће се наћи једном и на почетку поговора уз Псалтир, за означавање групе ље: Бл(а)говодѣнїѣцъ ПП 347б.2. Познато је да је оваква ортографска секвенца, међутим, присутна у (послије)ресавским текстовима управо у вези с екавском замјеном јата, гдје би се, и иначе, група ље писала и као ле (што значи и ње као не).²⁷ По ријечима Вере Јерковић, такви случајеви јесу [на први поглед] „интересантни“, али су, „у суштини безначајни“ (1983: 64). Опет, дакле, правописно мијешање е и ѣ, опет потврда да се јат чита као е (уп. Младеновић 2008: 143).

Карактеристично је још писање придјева „агарјански“, у истој синтагми („агарјанска чеда“, тј. Турци), скопчано с његовим различитим изговором, први пут више у духу народног језика, други пут књишки, оба пута у дијелу записа који формално припада Ђурђу. У првом дијелу предговора уз Октоих стоји: агаранскыѣ ОПр 26.8 (< цсл. агаранннѣ, SJS 1: 12); при крају првога дијела поговора уз Октоих: агаренскыѣ ОПо 269а.7 (< цсл. агарѣнннѣ, SJS 1: 12).

Из свега изложеног, можемо закључити да су заиста двије личности могле учествовати у састављању поменутих записа, с тим што би се присуство те друге личности, поред Макарија, видније одразило у предговору Октоиха. Макаријев рад би се у првом запису, у његову дијелу испољио, у том случају, као опонашање графијско-ортографских манира те друге личности. У другом запису из Октоиха Макаријев учинак је очигледнији. Та личност могла је бити или сам Ђурађ Црнојевић или пак неко из његове канцеларије. На првом мјесту ту мислимо на дијака Николу

²⁴ Овакав начин писања, међутим, није риједак (в. Даничић III: s. v. лоруѣль, 545–546).

²⁵ У том смислу, изостављеног 'јер' било је и у преостала два записа: по сел же ОПо 268б.9, Тѣдје ОПо 268б.17 и 269а.16, даца|скѣн же ОПо 268б.22–23, на ннѣже ОПо 269а.9, троуднѣ же се ОПо 269а.12, троуднѣннѣ се ОПо 269а.21, Ђь нѣдѣже ОПо 269а.26; аднн : ПП 347б.1, наслаждаѣм се ПП 348а.5, ннѣ лн ПП 348а.8, шѣщѣтнѣ се ПП 348а.21, прѣсе|кают се ПП 348а.23–24, являют се ПП 348а.24, шт[ь] ннѣже ПП 348а.26, Теѣже ПП 348б.1, Тѣдѣже ПП 348б.7, троуднѣннѣ се ПП 348б.13. 'Ук' је, међутим, ограничено на писање година, оба пута (тисоуѣа ѣѣд : ОПо 269а.28, тисоуѣа ѣѣѣ : ПП 348б.24), и само још на једном мјесту на крају поговора Октоиха (крѣвѣ сл(ь)нѣц ОПо 269а.29).

²⁶ Уп. само два пута у Цетињу. псалтиру: нѣгоже 16.16, вѣнѣгда 192б.24 (Грковић-Мејџор 1993: 36).

²⁷ Таквих примјера са љѣ (и ле) има и у Требнику и у Псалтиру Црнојевића, нпр. (Младеновић 2008: 142–143; Грковић-Мејџор 1993: 36). Уп. писање групе ње као не у истом тексту: Понѣже ОПр 26.1.

Поповића из Косијера који се потписао на више Ђурђевих повеља.²⁸ Свакако не треба сумњати у то да је Ђурађ дао почетне импулсе, вјероватно и предлоге како да се њему приписани записи саставе, а на крају их је прегледао и по потреби дотјеривао, док је сам посао у цјелини изводио професионални литерата, отац Макарије. У најмању руку, њих двојица су овдје прави сарадници, с тим што би се Макаријев учинак лакше дао представити: он судјелује у цјелини, а само његови су одвојени, мањи дијелови записа из Октоиха, и цио поговор Псалтира.

*

Преостаје нам, у одсуству других карактеристичнијих елемената, да испитамо надредне знаке цетињских записа, и поред тога што нам ортографија старих споменика првенствено пружа податке о мјесту акцента, не и о његовој врсти, повремено уз нотирање квантитета изразитих слогова. У свим записима употријебљени су сљедећи надредни знаци:

Овом приликом усмјеравамо нашу пажњу на функцију акценатских знакова. Оксидја је најфреквентнија и њоме се у начелу обиљежава акценат: Понѣже ОПр 26.1, слаѡѡце ОПр 26.16, раѡѡ ОПр 26.19; събрьшѡннѡкъ ОПо 2686.11, рѡѡд се ОПо 2686.15, прѡсто ОПо 269а.2; богѡтно ПП 348а.5, пол|зоу ПП 348а.18–19, прѡвѡн ПП 348а.26 итд. Крај је, по правилу, резервисан за варију: сво|ю ОПр 26.2–3, въ х(рнст)ѡ ОПр 26.4; да ѡ вѡ ОПо 269а.22. И она, међутим, може доћи „унутар“ ријечи: ѡс|мдга(а)снѡкъ ОПр 26.10–11, вѡ||мн ОПо 268а.7–2686.1. Понекад се биљеже и два акцената у сложеници: с(вѡ)щѡноѡнѡкъ ОПр 26.19, ѡднѡрѡднѡн ОПо 2686.9, мѡловрѡмѡнна ПП 348а.22, па чак и три: въ слаѡвѡсловѡѡ ОПо 269а.11. Ово не важи само за сложенице: раѡхнѡнѡнѡкъ ОПо 269а.7 (уп. савр. рус. расхищѡние).

У обрађеној грађи подразумијевају се, на првом мјесту, стари акценати, о чијој се мелодијској линији нећемо одмах изјашњавати, будући да се за ширину српског језичког простора, гдје данас доминирају силазни акценати, уз неједнаку употребу узлазних акцената (стари штокавски говори),²⁹ у предмиграционој слици мора претпоставити упорније (него што се обично мисли) чување дугог неакута (метатонијског акута).³⁰ Засад, дакле, забиљежене акценате, захваљујући, прије свега, савременом дијалекатском искуству, начелно можемо разликовати само по опозицији у квантитету слога под иктусом – кратко (немаркирано) : дуго (маркирано). Кратак стари акценат: въ трѡицѡ ОПр 26.1, разѡлѡнѡн ОПр 26.3 (уп. разѡлѡнѡн Ушаков, s. v. разѡлѡнѡн), кнѡгѡмн ОПр 26.3, въ ѡспѡнѡнѡѡ ОПр 26.11 (уп. ѡспѡнѡнѡѡ Ушаков); пр(о)рѡцѡ ОПо 2686.20, гѡръгѡ ОПо 269а.6, ѡзѡкоѡ ОПо 269а.20, скрѡвнѡнѡхъ ПП 3476.8 (уп. скрѡвнѡѡ Дьяченко), съдрѡтѡ ПП 348а.23, црѡнѡвѡнкѡ ПП 3486.3. Дуг

²⁸ Потписивао се као Никола Поповић, 1492. г., Никола дијак Косијер, 1492. г., Николица Косијер, 1492. г., Никола Попов дијак, 1494. г., пристав Никола Косијер, 1494. г. (Шекуларац 1987: 218, 225, 227, 231, 235).

²⁹ „Старо“, односно „старије“ има релативну вриједност. Тим прије што овдје немамо посла с прасловенским, него са штокавским, дијалекатски већ узнапредовалим стањем.

³⁰ Трѡакценатски систем.

стари акценат (без обзира на то да ли је било дуљења): бл(а)говѣрн|ын ОПр 26.4–5, ѡздрѣицѣ ОПр 26.18 (уп. савр. срп. ѡзаримо се), гѡргга ОПр 26.18; вѣ доѡмь ОПо 2686.5, гла҃са ОПо 269а.11, стѣрце|мь ОПо 269а.16–17 (дат. мн. им. старьць); кнѣзѣ ПП 348а.8, мѣла ПП 348а.20, ѣнднктї|ѡнь ПП 3486.25–26 (грч. ἐνδικτιῶν).

У укупној грађи јавио се и низ ријечи забиљежених с два акцента за које се, опет, сравњењем с данашњим стањем, лако може закључити да представљају стварне акценте, стари и нови, нпр. ѣсьмь ПП 348а.26, ѡ(ть)цѣмь ПП 3486.8, узвик оѣвѣ ПП 348а.26 (у коначном: ѡвѣ, уп. рус. увѣ); и на нивоу акценатске цјелине: ѡ нѣмѣ ОПр 26.17. Нашли смо и два карактеристична примјера с геминираним вокалима на којима се оксијом, самим редослиједом биљежења, показује природа акцента: 1) ѡвраамь ОПо 2686.3 – оксија је на мјесту слога с кога је помјерен тон, па се он перципира као тонски нижи (читај: Аврам); 2) ѡвраамѡѣ ОПо 2686.18 (одговара данашњем: Аврааму, одн. Авраму).

Сада без сумње можемо закључити за низ других, такође посвједочених примјера – да су њима представљени један од два млађа акцента, добијена у новоштокавском преносу. Кратак нови акценат: потѣщавшиѣ се ОПр 26.15 (уп. потѣщавше Ушаков, s. v. потѣщасѣ, потѣщасѣ Дьяченко), на кѡнць ОПо 268а.4, мѣрѣ ОПо 2686.15 (грч. Μαρία), рѣздоушнше ОПо 269а.4 (уп. савр. рус. разрушить), гѡрн ОПо 269а.14 (ген. јд., савр. срп. гѡрѣ); доѣха ПП 3476.4–5 (уп. савр. срп. дѣха), нѣштѣннѡѣ ПП 3476.9 (уп. савр. рус. неистощимый), полѡжнше ПП 3476.8, бѡгатство ПП 3476.9 (данас богѣтство и бѡгатство; као у Вука – бѡгатство; уп. богѣтство Дьяченко, савр. рус. богѣтство), ѡлѣтнрѣ ПП 348а.1 (грч. ψαλτήριον, уп. ѡлѣтнрѣ Дьяченко). Дуг нови акценат: лѡбовѣю ОПр 26.9, написах ОПр 26.10; сѣглагѡлннѣ ОПо 2686.1 (уп. соглагѡлннѣ Дьяченко), пѣсѡуше се ОПо 2686.30 (уп. савр. срп. пѣсѣи, гл. пѣсти (пѣсти), пѣсѣм, 'напасати'), не сѣтрѣпѡмь ОПо 2686.30, не роѣкою ОПо 269а.20, чѣсло ОПо 269а.30 (в. číslo, čisti, RJAZU II: 40, 44; уп. савр. рус. число); сѣврѣшенѣмь ПП 3476.4 (уп. совершѣнѣ Дьяченко), по сѣдѣ ПП 3476.9. Чак је и Цѣтиње, ако добро видимо знак над јатом, с пренесеним, узлазним акцентом: на цѣтннѣ ПП 3486.27 (савр. књиж. Цѣтиње).

У неким случајевима јасно препознајемо истакнуту позицију која одговара дужини. Дужина, према томе, може бити представљена: а) оксијом: проѡѣ же ПП 348а.21 (уп. прѡчи Ушаков; уосталом прѡчї сткѣ., РСЈ), трѡднѣвшїѣ се ПП 3486.13 (читај: трѡднѣвшїх се); б) варијом: гѣнѡвѣра ОПо 269а.31 (читај: ѣнѡвѣра, грч. γενουάρι(ο)ς), бл(а)гѡу(ѣ)стнѡгѡ ПП 3486.1, вѡвѣлѣ ПП 3486.7 (грч. Βαβύλας); в) удвојеном варијом: кнѣгѣ ОПр 26.7 (читај: кнѣгѣ)³¹, трѣсл(ѣ)-н(ѣ)чнѣг|ѡ ОПр 26.12, вѣлнѣ ОПо 2686.3, чѣтоушнѣмь ПП 3486.9 (читај: чѣтушнѣмь); г) периспоменом: ѡблѡдаѡща ОПо 268а.7 (читај: облѡдаѡшта), жѣлѡшнѣмь ОПо 2686.2 (читај: жѣлаѡшнѣмь, уп. жѣлѡѣ, жѣлѡѣ Ушаков, s. v. желатн), ѣвѡлѡт се ПП 348а.24 (читај: јѡвѡлѡт се).

³¹ Овдје и другдје у читању задржавамо полугласник, без обзира на његову стварну изговорну вриједност. У Псалтиру је, рецимо, нађена само једна потврда с извршеном вокализацијом (*ѣ > а*): вѡса 426.20 (Грковић-Мејѡр 1993: 50). На зетском подручју тога времена чува се полугласник реда *е*, одражен, нпр., и у познатом запису Стефана Црнојевића (Савић 2011), што је у Макаријеву језичком и правописном осјећању морало подупирати старију норму.

У биљежењу надредних знакова било је, у мањој мјери, и омашки, прије свега у употреби једних знакова на мјесту других: на примјер, оксија умјесто псиле (нпр. $\mu\kappa\lambda\mu\eta\mu\eta\lambda\mu\eta$ ОПр 26.1), псила умјесто оксије (нпр. $\gamma\kappa\lambda\omega$ ПП 3486.25), варија умјесто оксије (нпр. $\beta\gamma\eta\eta$ ОПо 2686.3). Из задржавања оваких графичких представа видимо да Макарију оне нијесу (превише) сметале будући да су и овако употријебљени надредни знаци остваривали свој основни циљ: маркирање жељеног слога. Накнадне исправке би, међутим, захтијевале додатан рад на већ сложеном тексту. Било је, међутим, и грешака у биљежењу мјеста старог акцента (нпр. $\mu\alpha\lambda\iota\kappa\alpha$ ОПо 269а.2, данас $\mu\alpha\lambda\iota\kappa\alpha$, аналогно рус. $\mu\alpha\lambda\iota\kappa\alpha$, исто Дьяченко). Ово је додатно свједочанство о томе да Макарије није био сасвим сигуран у дистрибуцији старих акцената, па можда и у њиховој мелодијској вриједности.³²

Систем надредних знакова је јединствен у својој дистрибуцији и функцији од почетка до краја. Пренесени акценти се, такође, налазе у свим записима, а нарочито у Псалтиру, гдје је Макарије сам радио. Без обзира, дакле, на састављачки удио Макаријев у прва два записа, његова је акценатска глазура.

Из свега изложеног, јасно је да Макарије долази с терена акценатски другачијег од говорне средине у којој га затичемо. То преламање нашло је одраза и у самом његову имену: $\mu\alpha\kappa\alpha\rho\iota\epsilon$ ОПр 26.19, $\mu\alpha\kappa\alpha\rho\iota\epsilon$ ОПо 269а.13 – $\mu\alpha\kappa\alpha\rho\iota\epsilon$ ПП 3486.4 (грч. Μακάριος). Очито је да Макарије своје име изговара с краткоузлазним акцентом, али је исто тако очито и то да га он прилагођава говорној норми средине у коју је дошао, а која је, истодобно, сагласна с наслијеђеним изговором књижевног језика. Макарије, дакле, долази с новоштокавског акценатског терена, вјерујемо, из сусједне Херцеговине. Једино Херцеговина (с непосредном околином) у томе времену, као исходште низа нових говорних појава (иновационо средиште), познаје такав акценатски систем. Код њега, дакле, затичемо четвороакценатски систем (свјесно утопљен у старији акценатски систем): краткоузлазни, дугоузлазни и краткосилазни, дугосилазни акценат. За силазне акценте треба претпоставити да се у његову систему реализују као такви, без обзира на то што је у говору средине у којој је боравио и радио вјероватно било и старијег, дугог неоакута.³³

Откуда онда одређење које сам себи даје, „от Чрније гори“, у поговорима Октоиха и Псалтира? Како схватити ову Црну гору? До сада се у наведеном видјела ознака Макаријева порекла. Осим што смо анализом

³² У конкретном случају осјећао је на првом слогу акценат, али је помишљао да је повучен с претходног слога.

³³ Предуслов за новоштокавско издизање претходећих слогова било је управо повлачење мелодије иза које су остајали тонски немаркирани слогови, различити само по својој трајању. Затим је слиједила и нивелација за једносложне ријечи (прије свега кроз акценатске цјелине), тако да је укупна перцепција слогова на којима је некада био акценатски удар била таква да су они са силазном вриједношћу, а затим и тонски неистакнути, односно необиљежени. У сусрету са старим акценатским системом, један новоштокавац, са стабилизаним новим системом, наимае, те акценте је доживљавао као у суштини једнаке силазним акцентима из сопственог говора, без обзира на то што је морао примјетити и повремено особену тонску линију (однос $\text{краљ} \approx \text{краљ}$).

његова изговора закључили да је Макарије, највјероватније, Херцеговац, мора се истаћи да је за монахе небитно навођење поријекла.³⁴ Уз истакнуте средњовјековне монахе обично смо сусретали именована као „Светогорац“, „Јерусалимац“, „Синаит“, „Дивногорац“ итд. Истицање поријекла долази тек унутар другачије (не обавезно инојезичне) средине или с њена аспекта (типа „Сирин“, „Критски“, „Цариградски“), односно да би се разликовали од већ познатих истоимених монаха (ово обично последије смрти), што овдје није случај. Отпада могућност да се за Макарија током његова претпостављеног бављења у Венецији, гдје је учио занат, тако чврсто везало одређење да је „од Црне горе“ да би се оно пренијело и у контекст у коме се јавља и Зета. Контекст у коме се истовремено налазе и Зета и Црна гора показује да није ријеч о синонимима. Зета господара Ђурђа Црнојевића и митрополита Вавиле представља подручје њихове јурисдикције – власти. Црну гору, пак, треба схватити као мјесто Макаријева успона као монаха, мјесто његова подвизавања. Карактеристичан је топоним „горе“ као отшелничког станишта, који, стога, није случајно привезан уз Макаријево име.³⁵ Посебно је питање гдје је та „Црна гора“.³⁶

*

За наш преглед стања у поговорима влашких штампаних књига неопходан је претходни, макар сумаран текстолошки осврт. Сви цетињски записи представљају варијацију и проширење ОПр, с тим што је БЧПо за њега тјешње везан, уз знатнију поновљивост (нпр. $\text{ц(о)лю же юнѣ и свѣзрстныѣ и старѣ ОПр = БЧПо}$). ОПо и ПП осјетно су нарасли у односу на основни текст, преплићући се међу собом (нпр. $\text{Тѣцѣ же старецѣ тако ѡ(тъ)цѣмъ свѣзрстнѣмъ тако братѣмъ юнѡтамъ ... ц(о)лю се ... ОПо = ПП}$). ОПо показује већу блискост с ОПр: он је прелазни ступањ према ПП (нпр. $\text{Бѣзрѣвновахъ поспѣшенѣмъ с(вѣ)т(а)го д(оу)ха, и люковѣю къ б(о)жтвнымъ (sic) цр(ь)квамъ \cdot ОПр \approx \text{вѣзрѣвновахъ поспешенѣмъ с(вѣ)т(а)го д(оу)ха \cdot ОПо \rightarrow \text{нема ПП}}$). Само је почетна формула ПП поновљена при почетку БЧПо ($\text{Тоѡмоу слава въ Бѣкы Бѣкѡмъ, адин : ПП \approx \text{Бѣсвѣдцоу ... Тоѡмоу слава и дрѣжава въ бѣкы бѣкѡмъ}} \cdot \text{БЧПо}$).

³⁴ Монаси, напуштајући овоземаљски живот, кидају пређашње везе, што, између осталог, значи да више немају ни презиме (данас), ни патронимски придјевак (раније).

³⁵ Начелно гледано, напоредност у некој мјери, ипак, постоји: *Црна гора* је простор Макаријеве монашке дјелатности, као што је *Зета* простор Ђурђевог и Вавилине надлежности.

³⁶ Могао би се под овом Црном гором, нпр., схватити простор на коме је Цетињски манастир (вѣн црн(о)горѣн, таже естѣ на цетнѣю, „Богородица црногорска“ у повељи браће Црнојевића из 1495. год. о међама имања Цетињског манастира, према познијем препису, в. Шекуларац 1987: 238, р. 16), Обод, односно Ријека [касније: Црнојевића] (уп. свештеноинок Пахомије „от Црније Гори от Реке“, тј. Ријеке, из говора Псалтира и Служабника штампарије Божидара Вуковића, 1520. год.) или неко од острва на западној обали Скадарског језера (исти јеромонах Пахомије „от остров Диоклитијског језера“, из говора Зборника за путнике и с полеђине иконе Нерукотвореног образа, 1521. год.), гдје је био врло развијен монашки живот. Пошто датог истицања нема уз Макаријево име у влашким штампаним књигама, јасно је да је и за самог Макарија Црна гора, ипак, представљала привремено станиште, локалног карактера, чим је без реалног значаја у Влашкој. У Влашкој би, иначе, више имало смисла помињање Зете.

Илустрација односа међу текстовима цетињских записа:

ОПр	БЧПо	ОПо	ПП
<p>ц(о)лю же юне н свѣзрстны н старѣ уѣтоушен нан вспѣваоушен нан пншѣше любве х(рнсто)вѣ радн нсправлатн нас же оусрьдне потыщавшнх се на сте дѣло бл(аго)с(ло)влатн да шбон славѣше ш(ть)ца нз нѣгоже вѣса с(ы)на нмже вѣса с(вѣ)т(а)го д(оу)ха о немже вѣса</p> <p>ЗДѢ ОУЛѢУНЦ ц(н)л(о)сть тало же сеи свѣтоц ѡзарыц се, ацн</p>	<p>ц(о)лю же юны , н свѣзрстны н старѣ тътоуше нан пншоуше любве х(рн)с(то)вѣ радн нсправлатн нас же оусрьдно потыщавшнх се на сте дѣло б(аа)г(о)с(а)влатн да шбон славѣше ш(ть)ца нз негоже вѣса с(ы)на нмже вѣса д(оу)ха с(вѣ)т(а)го о немже вѣса</p> <p>ЗДѢ ОУЛОУТНН сѣнрентн н ц(н)л(о)сть тало же сеи свѣтоц[ь] ѡзарнц се н бл[а]г[о]д[ѣ]тнѡ ацнн[ь]</p>	<p>Тѣдже старець тако ш(ть)цешь свѣзрстннцъ тако братѣцъ юнѡтацъ тако уѣдошъ уѣтоушнцъ нан поюшнцъ нан прѣпнсоушнцъ, ц(о)лю се н колѣноцъ касая се аше не роукою нь езыхомъ, любве радн х(рнсто)вѣ нсправлатн, н насъ оусрьдно троуднвшнх се ш сешь бл(аго)с(ло)влатн</p> <p>да н вн оулоуunte шнок валацѡво ...</p>	<p>Тѣдже старець тако ш(ть)цешь свѣзрстннцъ тако братѣцъ, юнѡтацъ тако уѣдошъ, уѣтоушнцъ, нан поюшнцъ нан прѣпнсоушнцъ, ц(о)лю се н колѣноцъ касая се аше не роукою нь езыхомъ, любве радн х(рнсто)вѣ нсправлатн, н насъ оусрьдно троуднвшнх се ш сешь бл(аго)с(ло)влатн</p> <p>да н вн оулоуunte, шнок валацѡво ...</p>

Сн изводъ шт[ь] форми црньневѣтъ · шт[ь] сълѡженѡ макарѡева ❖ БЧПо

*

У влашким записима понављају се иста лексика, исте конструкције, иста општа замисао, што се може објаснити текстуалном међузависношћу. Понавља се, о концу, и исто име „Макарије“, с истим монашким чином (само се не каже да је од Црне горе). Влашки су записи, заправо, директно састављени прерадом цетињских записа. По ријечима Евгенија Љвовича Немировског, поговори влашких издања „нијесу ништа друго него калк црногорских предговора“. Ту он као илустрацију наводи уводни дио поговора цетињског и влашког Октоиха, уз закључак да је текст „практично исти“, али уз „сасвим различит правопис“ (Немировски 1989: 68).³⁷ И Митар Пешикан је сучелио поговоре из Влашког и Буђановачког четворојеванђеља, утврђујући да су они подударни (1994: 209–210).

Макарије не само да је све своје цетињске записе засновао на ОПр, него му се, на влашком терену, опет вратио приликом састављања ВОПо, 1510. године, консултујући, у извјесној мјери, и поговор Цетињског четворојеванђеља (ЦЧПо), које нам је познато само по Буђановачком препису (нпр. ВОПо непосредно од Понеже, као ОПр, али Понеже нже кѣз тронци ВОПо = БЧПо/ЦЧПо, за разлику од Понеже \emptyset вѣ тронци ОПр; разланунннн кннгамн \emptyset ОПр + с(вѣ)тынн кннгамн вѣ славѡсловѣ БЧПо/ЦЧПо → разланунннн кннгамн вѣ славѡсловѣ итд. ВОПо). Док му је за ВСПо, 1508. године, ЦЧПо послужио само као полазна основа (Вѣсавндцѣ н прѣбл(а)гомѣ в(о)уѣ ВСПо = БЧПо/ЦЧПо), дотле је у ВЧПо из 1512. године текст готово у цјелини преузет (Вѣсавндцѣ ... Понеже нже ... с(ва)тыннн

³⁷ За њега је проблематично то што влашка издања немају предговор, који је, по његовим ријечима, притом, у цетињским издањима различит у односу на поговоре (Немировски 1989: 68). С тиме се ми не слажемо. Њихови су текстови у вези и сви су текстови у непосредној вези.

книгади въ славословіе ... ВЧПо = БЧПо/ЦЧПо). Различите су само историјске личности и датум.

Илустрација односа између цетињских и влашких записа:

ОПр	ВОПо	БЧПо (← ЦЧПо)	ВЧПо	ВСПо
		Въсвѣнциоу и прѣбл(а)голюу в(ог)оу слава и величїе · дающююу свършннѣ въсако дѣло бл(а)го нже ѿ нець начннаещюу · Тодоу слава и дръжава въ вѣкы вѣкшѣ[ь] ·	Въсвѣнциѣ и прѣбл(а)голюѣ в(ог)оу слава и величїе · дажшюѣ свършннѣ въсѣко дѣло бл(а)го нже ѿ нець начннаещѣ · Тодоѣ слава и дръжава въ вѣкы вѣкшѣ[ь] ацїнь ·	Въсвѣнциѣ и прѣбл(а)голюѣ в(ог)оу слава и величїе · дажшююу свършннѣ въсѣко дѣло бл(а)го нже ѿ нець начннаещѣ · тоѣ слава и дръжава въ вѣкы вѣкшѣ ·
Понеже въ тронци покланѣщїи б(ог)ъ бл(а)гонзводи испльнннѣ свою цр(ь)кв(ь), разануннѣи книгади	Понеже нже въъ тронци покланѣщїи в(о)гъ бл(а)гонзводи цр(ь)ковъ своа испльнннѣ разануннѣи книгади въ славословіе и полсж проунтащнц[ь] ·	Понеже нже въ тронци покланѣщїи б(ог)ъ бл(а)гонзводи цр(ь)ковъ свою испльнннѣ с(вѣ)тъции книгади въ славословіе и полсж проунтащнц[ь] ·	Понеже нже въ тронци покланѣщїи б(ог)ъ бл(а)гонзводи цр(ь)ковъ своа испльнннѣ с(вѣ)тъции книгади въ славословіе и полсж проунтащнц[ь] ·	

Влашки записи су, као што је речено, сви бугарскословенски. Ријетко смо у прилици пратити поступну трансформацију из српске у бугарску редакцију истога, варијантски развијаног текста, једнога истога човјека, његова састављача. Цетињске су књиге и иначе већ припадале позној српскословенској писмености која је, у међувремену, постала блиска с бугарском писменошћу.³⁸ Њихов је правопис, међутим, био рационализован (послије)ресавски, само с једним јером, у духу старије, рашке традиције. Правопис Буђановачког четворојеванђеља показује, још изразитије, у ком се правцу запутила ова, тада већ шира, јужнословенска писменост (нпр. испльнннѣ ОПр 26.2 → испльнннѣ БЧПо I.6 = испльнннѣ ВОПо I.2, испльнннѣ ВЧПо I.7; Въдрѣвновахъ ОПр 26.8–9, въдрѣвновахъ ОПо 269а.8 → въдрѣвновахъ БЧПо I.9–10 = въдрѣвновахъ ВОПо I.8, ВЧПо I.15–16).³⁹

Влашка издања најочљивије се разликују од цетињских у појави 'јусова'. Очекивана употреба: дажшююу ВСПо I, г(аго)лѣмыа ВСПо I, бждн ВСПо I, паматъ ВСПо I, свършннѣ ВСПо II.1, кржгъ ВСПо II.13, ВОПо I.21 и ВЧПо II.19, полсж ВОПо I.3 и ВЧПо I.9 итд. Мијешање: с(вѣ)тъж ВСПо I (акуз. мн. ж. р.); своа ВОПо I.2 (свою ОПр 26.2–3; али своа ВЧПо I.7), проунтащнц[ь] ВОПо I.3 (проунтащнц[ь] БЧПо

³⁸ Зближавање није значило и изједначавање (в. Савић 2010: 476). До њега је дошло у врло сложеном и поступном процесу, а не, како се то може поједностављено мислити, једносмјерним пресађивањем писаних навика из источног сусједства, тада већ на умору, у још живу Српску земљу.

³⁹ Буђановачко се четворојеванђеље, међутим, може узимати као показатељ стања цетињских инкунабула, уз оградe, само у текстолошким питањима и на вишим језичким нивоима, који су у непосредној вези с текстуралном равни, не и у правописним питањима и на нижим језичким нивоима.

1.8; али проунтажним ВЧПо 1.9), љубовѣа ВОПо 1.8–9 и љубовѣа ВЧПо II.1 (љубовѣю ОПр 26.9 и БЧПо I.11), м(о)лаа ВОПо I.12 и ВЧПо II.7 (м(о)лю ОПр 26.12 и БЧПо I.17); бл(а)годѣтѣа ВЧПо II.15 (бл[а]г[о]д[ѣ]т[ѣ]т[ѣ]ю БЧПо II.9 и ВОПо I.18) итд. Бугарска је употреба графеме јат у вриједности 'а: покланѣѣмѣн ОПр 26.1 → покланѣѣмѣн ВОПо I.1, ВЧПо I.5–6; покланѣѣмаго ОПр 26.12 → покланѣѣмаго ВОПо I.11–12 и покланѣѣмаго ВЧПо II.6–7; исправѣатн ОПр 26.14 → исправѣатн ВОПо I.14 и исправѣатнѣ ВЧПо II.9; бл(аго)с(ло)вѣатн ОПр 26.15 → бл(аго)с(ло)вѣатн ВОПо I.15, ВЧПо II.11. Јат је на одговарајућим мјестима и у замјеницама вѣсь и вѣсѣкъ: вѣса ОПр 26.17 → вѣсѣ ВОПо I.16, ВЧПо II.12; вѣсако БЧПо I.2–3 → вѣсѣко ВЧПо I.2. Крупна је разлика и у јављању 'дебелог јера' по етимолошком принципу.⁴⁰ Ни у влашким, међутим, текстовима, 'јер' не осваја своје етимолошке позиције до краја, него се, обично, функционално везује за изговорни полугласник и наглашени слог: в(о)гъ ОПр 26.2 – в(о)гъ ВОПо I.1 → в(о)гъ ВЧПо I.6; азъ ОПр 26.4 – азъ ВОПо I.4 – азъ ВЧПо I.10; самодрѣжавни ВОПо I.4–5 → самодрѣжавни ВЧПо I.11; вѣ ѣдннствѣ ОПр 26.12 → вѣ ѣдннствѣ ВОПо I.11 и вѣ ѣдннствѣ ВЧПо II.6; ѣтѣоуѣен ОПр 26.13 → ѣтѣѣѣен ВОПо I.13 и ѣтѣѣѣе ВЧПо II.8. У влашким издањима се, временом, шири употреба широких е и нарочито о: нз нѣгоже ОПр 26.16 – нз негоже ВОПо I.16 → нз нѣгоже ВЧПо II.11–12; ѡ нѣмже ОПр 26.17 – ѡ нѣмже ВОПо I.17 → о нѣмже ВЧПо II.13; тронци ОПр 26.1 – тронци ВОПо I.1 → тронци ВЧПо I.5; љубовѣю ОПр 26.9 – љубовѣа ВОПо I.8–9 → љубовѣа ВЧПо II.1; с(вѣ)ѣеннонокъ ОПр 26.19 → с(вѣ)ѣеннонокъ ВОПо I.20 → с(вѣ)ѣеннонокъ ВЧПо II.17.⁴¹ Употреба омеге се током времена сужава, очито схваћена као српска традиција, гдје је, у цетињским записима доживјела експанзију у графичкој вези са словом ѡ (група ѡи): вѣкъѡи[ъ] БЧПо I.4 – исто ВЧПо I.4 (множ., уп. Новаковић 1879: 5); в(о)гоѡи[ъ] ОПр 26.5 → в(о)гоѡи[ъ] ВОПо I.4 и ВСПо II.4 → в(о)гоѡи[ъ] ВЧПо I.10; свѣтѡи ОПр 26.17–18 → свѣтѡи[ъ] ВОПо I.18 → свѣтѡи[ъ] ВЧПо II.14; ѡзарѡи[ъ] ОПр 26.18 → ѡзарѡи[ъ] ѣе ВОПо I.18 и ѡзарѡи[ъ] ВЧПо II.14–15; свѣрѡи[ъ] ВОПо I.20–21 → свѣрѡи[ъ] ВЧПо II.18; упорније се још држи на почетку ријечи: ѡ ѣмѣ ОПо 269а.12 – исто ВОПо I.20 и ВЧПо II.18. Карактеристична је источнојужнословенска вокализација меког полугласника: трѣсл(ъ)нѣунаго ОПр 26.11–12, БЧПо I.16 → трѣсл(ъ)нѣунаго ВОПо I.11, трѣсл(ъ)нѣунаго ВЧПо II.6.⁴²

Постоји, ипак, неколицина примјера који показују да их је састављао човјек коме је основна српска редакција и говорни српски језик, а неки својом особеношћу упућују управо на Макарија. Поменута употреба омеге у графичкој секвенци ѡи ослоњена је на низ потврда из поговора цетињских инкунабула, гдје се омега најприје везала за изразити слог (под

⁴⁰ Цетињске инкунабуле, иначе, својим једнојеровим правописом већ представљају архаични изузетак у своме времену када је српска, (послије)ресавска писменост увелико располагала и дебелим и танким јером, али без ослонца у њиховој етимолошкој оправданости, само с функционалном разликом.

⁴¹ Само као естетско-типграфско решење треба схватити експанзију широког с у посљедњој штампаној књизи из Влашке: свою ОПр → своа ВОПо → своа ВЧПо; самодрѣжавни ВОПо → самодрѣжавни ВЧПо.

⁴² Биљежење секундарног, књишког полугласника у сугласничкој групи -*йв*-, непосвједоченог у цетињским записима у истим примјерима, не представља редакцијску разлику (јер тога једнако има и у српској редакцији), него показује Макаријев лични развој: къ в(о)жтвнѣи ОПо и къ в(о)ж(ъ)ств(ъ)нѣи[ъ] ВЧПо → къ в(о)ж(ъ)ствѣнѣи[ъ] ВОПо и къ в(о)ж(ъ)ствѣнѣи[ъ] ВЧПо. Карактеристично је да ове црте нема, нпр., у читавом Цетињ. псалтиру (Грковић-Мејдор 1993: 52).

акцентом или дугачак), откуда је, уопштена, постала обавезном у низу ѿм (очито преко дугог наставка -ѿм), без обзира на то има ли какве изразитости на датоме мјесту. Уп. на кѡнць ОПо 268а.4, сьгльгѡлннка ОПо 268б.1 (уп. согльгѡлннкѣ Дьяченко; позиција старог акц. под омегом), подѡбннѣ ОПо 268б.18 (омега је на мјесту старог акц., уп. подѡбѣѣ Ушаков, s. v. подѡбенѣ); Тѡмѡу ПП 347б.1, бѡ ПП 348а.11 (уз варију); зѣтскѡмѣ ПП 348б.6–7 (дужина); аналогно ѡбръзѡмѣ ОПо 268а.5–6, кѡлѣнѡмѣ ПП 348б.11. Да се ово може сматрати Макаријевим графичким маниром види се и по томе што овога уопште нема у предговору Цетињског октоиха.⁴³ Макаријева је и употреба 'ик', варијанте 'ижице' на мјесту и, ван етимолошке позиције: кнѹѣ ВОПо I.10 (спрам кннѣ ОПр 2б.10, кннѡу БЧПо I.13 → кннѣ ВЧПо II.3). Уп. раније вѣ нѹѣ же ПП 347б.6, кнѹн ПП 348а.1, кнѹга 348а.11, кнѹн ПП 348б.5, гдје су сви примјери само с краја Цетињског псалтира.⁴⁴

У влашким записима пратимо низ типичних српских и српскословенских црта. Удвојени јерови као особено обиљежавање изговорног (одн. вокализованог) полугласника: бѣѣ трѡнцн ВОПо I.1. Чување епентетског л: зѣмн ВСПо II.7, зѣмѣ ВОПо I.6, зѣмн ВЧПо I.13.⁴⁵ Екавска вриједност јата: вѡевѡдѣ ВСПо I (ген. јд., -ѣ), мнхнѣ ВСПо II.6 (ген. јд.), вѡевѡдѣ ВЧПо I.15 (ген. јд.), лѡвѡвѣ х(рнсто)вѣ рѡдн ВОПо I.14 – лѡвѡвѣ х(рнсто)вѣ рѡдн ВЧПо II.9 (тако и ОПр 2б.14 и БЧПо I.19), зѡдѣ ОПр 2б.17 → зѡдѣ БЧПо II.7, ВОПо I.17 и ВЧПо II.13. Сувишна употреба назала: вѣсѡвнѡцѣ ВСПо I и ВЧПо I.1 (вѣсѡвнѡцѣ). Изостављање назала: потѣщѣ сѡ ВСПо I, потѣщѡвннѣ сѣ ОПр 2б.15 и БЧПо I.20 – потѣщѡвннѣ[ѣ] сѣ ВОПо I.15 (али потѣщѡвннѣ сѡ ВЧПо II.10), славѣщѣ ВОПо I.15–16 и славѣщѣ ВЧПо II.11 (као да је код Макарија овдје владала несигурност: славѣщѣ ОПр 2б.16, славѣщѣ БЧПо I.21), сѣк ОПр 2б.17, сѣк БЧПо II.9 – сѣк ВОПо I.18 (али сѣж ВЧПо II.14); бл[а]г[ѡ]дѣ[ѣ]тѣю БЧПо II.9 и ВОПо I.18 (али бл[а]гѡдѣтѣя ВЧПо II.15); трѡднѣ сѣ БЧПо II.5–6 – трѡднѣ[ѣ] сѣ ВОПо I.20 (али трѡднѣ[ѣ] сѡ ВЧПо II.18), сѣк кннн ВОПо I.21 – сѣк кннѣ ВЧПо II.18–19 (акуз. мн. ж. р.).

У морфологији српски наставци, више него у цетињским записима: ген. јд. ѡ-основе из меке промјене (-ѣ) вѡевѡдѣ ВСПо I (али вѡевѡды II.7 и II.9–10) и вѡевѡдѣ ВЧПо I.15, мнхнѣ ВСПо II.6; ген. јд. придјева уопштен из меке промјене ж. р. х(рнсто)вѣ ВОПо I.14 и ВЧПо II.9 (лѡвѡвѣ х(рнсто)вѣ рѡдн ВОПо I.14, лѡвѡвѣ х(рнсто)вѣ рѡдн ВЧПо II.9; тако и ОПр 2б.14 и БЧПо I.19); дат. јд. ѡ-основе као у цетињским записима лѡнѣ ВОПо I.22, лѡнѣ ВЧПо II.20 (крѡжгѣ сл(ѣ)нѡу лѡнѣ ѣ ВОПо I.21–22 и крѡжгѣ сл(ѣ)нѡу ѣ лѡнѣ ѣ ВЧПо II.19–20; али крѡжгѣ сл(ѣ)нѡу ѣ лѡнѣ ѣ ВСПо II.13–14). Наставак -ѡу у дат. јд. меке сложене придјевске промјене (парт. през. акт.): дѡжѡѡѡу ВСПо I, као на једном, помињаном мјесту у ОПо (268б.11–12).⁴⁶ Особен српски наставак -ѡј у дат. јд. ж. р. сложене придјевске промјене: ѡѡгровѡлѡнскѡн ВОПо I.6, ѡѡгровѡлѡнскѡн ВЧПо I.13.⁴⁷ Карактеристично

⁴³ Нпр. прн вѡѡс(вѣ)щѡннѡ цнтропѡлнтѣ зѣтскѡмѣ ОПр 2б.20–21.

⁴⁴ Обје наведене црте, разумије се, могу се сусрести и другдје, али у датом контексту, будући нестандардним, могу се сматрати особеним.

⁴⁵ У Цетињ. псалтиру је, само по изузетку, због предлошка, могло испасти епент. л, једном у овој ријечи: ѡт[л] зѣмѣ 34а.17 (Грковић-Мејѡр 1993: 62).

⁴⁶ Уп. као досљедан редакцијски наставак у Цетињ. псалтиру, наравно и за одговарајући примјер: дѡжѡѡѡу 96а.27, пѡдѡжѡѡѡу 113а.7 (Грковић-Мејѡр 1993: 84).

⁴⁷ Мада је овај, тада дијалекатски, наставак често присутан у Цетињ. псалтиру (Грковић-Мејѡр 1993: 84–85), њега нема у цетињским записима.

несналажење на мјесту очекиваног датива: г(осподи)нь вѣсеѣ землѣ оугровлахѣнскон и подѣнавію ВОПо I.5–6; али добро у наредном запису: г(о)сп(о)дѣнь вѣсен землѣ оугровлахѣнскон и подоунавѣю ВЧПо I.13–14. И поред свег Макаријева усавршавања које се може пратити у трима влашким записима, остају неки његови превиди чак и у посљедњем запису: юнѣ и свѣзрастныѣ и старѣ ОПр 26.12–13 и БЧПо I.17–18 – юнѣ , и свѣзрастнѣ и старѣ ВОПо I.12–13 → юныж , и свѣзрастныж и старѣ ВЧПо II.7–8.

На крају систем надредних знакова. И даље нема редно-надредног пајерка. Остали надредни знаци су наслијеђени из цетињске штампарије, без периспомене (бар у записима). Поред оксиде и варије изразита је употреба двојне варије на сажетим вокалима, али само у првим двама записима: бл(а)говѣрнѣго II.3, х(рист)олюбнѣво II.4, хранимѣго II.5, прѣсвѣтѣво II.5–6, великѣго II.6–7 и 9 (x2) – ВСПо; бл(а)говѣрнѣ I.4, хранимѣ I.4, прѣдобро I.7, м(н)л(о)стнѣво I.7, великѣго I.19 – ВОПо. У посљедњем запису овај знак је свјесно потиснут, као српска црта, а на његово мјесто су, углавном, враћена два вокала: бл(а)говѣрнѣ I.10, хранимѣ I.11, самодрѣжѣвнѣ I.11, великнѣ I.12, прѣдобро I.14, великаго I.14–15 и II.16 (x2) – ВЧПо.⁴⁸ Поред регуларних старих (силазних) акцената (нпр. свѣрѣшн са II.1, вѣвѣды II.7, землѣ II.7, вѣда II.9 – ВСПо; разлѣннѣ I.2, послѣшенѣмѣ I.8, осмоглашнѣ I.10, старѣ I.13 – ВОПо; слѣва I.1, величѣ I.2, дѣжшѣ I.2, свѣрѣшн I.2, дрѣжѣва I.4 – ВЧПо; тако и властито име: макариѣ ВСПо II.12, ВОПо I.20 и ВЧПо II.17–18), овдје сусрећемо и нове, узлазне акценте: х(рист)олюбнѣво ВСПо II.4 (уп. х(рист)олюбѣ|во ПП 3486.1–2; христоролюбнѣвнѣ Дьяченко), хранимѣ ВСПо II.5 и хранимѣ ВЧПо I.11 (уп. хранимаго ПП 3486.2; хранимѣ, Ушаков, s. v. хранити), г(о)сподѣра ВСПо II.6, проуѣташнѣ|вѣ ВОПо I.3 и проуѣташнѣ ВЧПо I.9; написѣхѣ ВОПо I.9 и написѣхѣ ВЧПо II.2 (написѣхѣ ОПр 26.10), любѣвѣ ВОПо I.14 и любѣ ВЧПо II.9 (любѣ ОПр 26.14), ѣз негоже ВОПо I.16 и ѣз негоже ВЧПо II.11–12 (ѣз негоже ОПр 26.16), ѣтѣжѣ ВЧПо II.8 (уп. ѣтѣжѣ ОПр 26.13, ѣтѣжѣ ПП 3486.17, ѣтѣжѣ ПП 3486.9).

Закључак је да – без сумње – и иза влашких штампаних књига стоји исти – цетињски свештеномонах Макарије.

*

На крају, у Хиландарској збирци налазимо два, врло слична записа који се непосредно тичу штампара Макарија. Оба су у рускословенским псалтирима с тумачењем из средине XVI вијека (в. Богдановић 1978: 86, 87). Записи су писани посрбљеним српкословенским језиком, с досљедним књишким вокализацијама. Оба записа су састављена из перспективе цјелокупног хиландарског братства. Нешто више сазнаје се о Макарију на основу другог записа. Он је не само јеромонах и архимандрит, него и „отац и брат наш“. Макарије је, дакле, на челу манастира Хиландара и, ван сумње, један од чланова братства. У записима се говори о његовој намјери да се штампају књиге, израженој особеним изразом ѣтнѣти на дѣкарнѣ (Хил. 116), односно ѣтнѣти на щанпѣ (Хил. 117). У другом запису постоји

⁴⁸ Овај знак је у самом Влашком четворојеванђељу поприлично риједак и никад га нема на посљедњем слогу у ген. множ. (Новаковић 1879: 6).

и карактеристична реминисценција на Макаријеве записе: помињу се дџешеплазнык књигы, о којима је, иначе, ријеч – као о „књигама спасоносним за душу“ (доушеспаснак кннга) у цетињским и влашким записима, осим у ОПо и ВСПо.

*

Узевши у обзир све изложено, пут свештеномонаха Макарија, који се до сада у нашој науци пратио на основу упечатљивих појединости, смислено уклопљених у општу слику, сада је недвосмислено и директно потврђен. Макарије, поријеклом из Херцеговине, штампао је српскословенске књиге најприје на Цетињу, затим другом редакцијом у Влашкој, откуда је, потом, прешао на Свету Гору, завршивши свој животни пут као архимандрит манастира Хиландара.

Литература

- Богдановић 1970: [Д. Богдановић], Црнојевића штампарија, у: „Књижевност“, *Историја Црне Горе*, II/2, Титоград, 397–410 (371–410).
- Богдановић 1978: Д. Богдановић, *Кашалот ћирилских рукописа манасџира Хиландара*, Београд: САНУ, НБС.
- Грковић-Мејџор 1993: Ј. Грковић-Мејџор, *Језик „Псалџира“ из шџамџарије Црнојевића*, Подгорица: ЦАНУ.
- Ђорђић 1971: П. Ђорђић, *Историја срџске ћирилице. Палеоџрафско-филолошки џрилози*, Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.
- Ђорђић 1975: П. Ђорђић, *Старословенски језик*, [Нови Сад]: МС.
- Јагић 1895: В. Јагић, Прва југословенска штампарија у XV вијеку, *Прославна сџоменица четџирисџоџоџишџице Ободске шџамџарије*, Цетиње, 67–71.
- Јерковић 1983: В. Јерковић, *Срџска Александриџа. Академиџин рукопис (џр. 352). Палеоџрафска, орџоџрафска и језичка истџраживања*, Београд: САНУ.
- Јиречек 1990: К. Јиречек, *Историја Срџа*, Прва књига, до 1537. године (политичка историја), превео Ј. Радонић, Београд.
- Медаковић 1955: Д. Медаковић, О уметничкој опреми старих српских штампаних књига, *Библиоџекар*, 1–2, Београд, 3–11.
- Медаковић 1958: Д. Медаковић, *Графика срџских шџамџаних књига XV–XVII века*, Посебна издања, књ. CCCIX, Одељење друштвених наука, књ. 29, Београд: САН.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, Екавизам наших старих штампаних књига, Екавизам – традиционална особина књижевног језика, Орефлексуполугласника у „Псалџиру с последованијем“ штампаном 1495. године, *Историја срџског језика. Оџабрани раџови*, Београд, 139–159.
- Немировски 1989: Е. Љ. Немировски, Издања штампарије Ђурђа Црнојевића 1494–1496, *Црноџорска џиблиоџрафија*, том I, књ. 1, *Издања Ђурђа Црнојевића 1494–1496*, Цетиње, 33–85.
- Новаковић 1877: Ст. Новаковић, Акценти штампаних српско-словенских књига, црногорских и млетачких, *Гласник СУД*, XLIV, у Београду, 1–152.
- Новаковић 1879: Ст. Новаковић, Акценти трџовишкога јеванђеља од 1512 године. Прилог к испитивању акценџуације, правописа и језика штампаних књига бугарско-румунских, *Гласник СУД*, XLVII, у Београду, 1–77.

- Novaković 1879: St. Novaković, Vlaško-bugarski liturgijar od god. 1507 u bibliografiji do sad nepoznat, *Starine JAZU*, knj. XI, u Zagrebu, 207–208.
- Октоих 1494: *Окѣиоих ѣрвоіласник Ђурђа Црнојевића 1494*, ур. Д. Мартиновић, Фототипска издања, књ. 13, Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе, 1987.
- Петковић 1994: С. Петковић, Илустрације и и књижни украс српским штампаним књигама XV–XVII века, *Пет векова српској шћаміарсћива 1494–1994. Раздобље српскословенске шћаміе XV–XVII в.*, Београд, 25–52.
- Пешикан 1994: М. Пешикан, Лексикон српскословенског штампарства, *Пет векова српској шћаміарсћива 1494–1994. Раздобље српскословенске шћаміе XV–XVII в.*, Београд, 71–218.
- Псалтир 1494: *Псалтиир сјосљедовањем Ђурђа Црнојевића 1494*, ур. Д. Мартиновић, Фототипска издања, књ. 12, Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе, 1986.
- Радојичић 1938: Ђ. Сп. Радојичић, О штампарији Црнојевића, *Гласник Скојској научној друшћива*, XIX, Скопље, 133–172.
- Радојичић 1950а: Ђ. Сп. Радојичић, Слова са Обода, *Исћориски зайиси*, књ. V, св. 1–6, Цетиње, 23–27.
- Радојичић 1950б: Ђ. Сп. Радојичић, Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV–XVII века), *Исћориски зайиси*, књ. VI, св. 7–12, Цетиње, 255–270.
- Савић 2010: В. Д. Савић, Код Срба редак рукопис Старога завета – Крушедолска Библија, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, LVIII/3, Нови Сад, 467–495.
- Савић 2011: В. Савић, Запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи краља Милутина, *Окѣиоих*, 1–2, Подгорица, 31–44.
- Синдик 1995: Н. Р. Синдик, *Смерени свеитеник мних макарије от Чрније Гори*, Подгорица.
- Стојановић 1902: Љ. Стојановић, *Сћари српски зайиси и најійиси*, књ. 1, Београд, СКА, 1902, Фототипска издања, књ. 4, Београд: САНУ, НБС, МС [репринт 1982].
- Трифуновић 1990: Ђ. Трифуновић, Запис, *Азбучник српских средњовековних књижевних јојмова*. Друго, допуњено издање, Београд, 78–91.
- Чурчић 1994: Л. Чурчић, Видови и огранци раног словенског штампарства, *Пет векова српској шћаміарсћива 1494–1994. Раздобље српскословенске шћаміе XV–XVII в.*, Београд, 9–24.

Рјечници

- Даничић I–III: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сћарина српских*, I–III, у Биограду, 1863–1864 [репринт 1975].
- Дьяченко: Г. Дьяченко, *Полный церковно-славянский словарь*, Москва, 1900 [репринт 1993].
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- РСЈ: *Речник српскоја језика*, ред. и ур. М. Николић, Нови Сад: МС, 2007.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52, Praha, ČSAV (AV ČR), SU, 1958–1997.
- Ушаков: В. Е. Ушаков, *Акцентологический словарь древнерусского языка XIV века*, Москва, 1982.

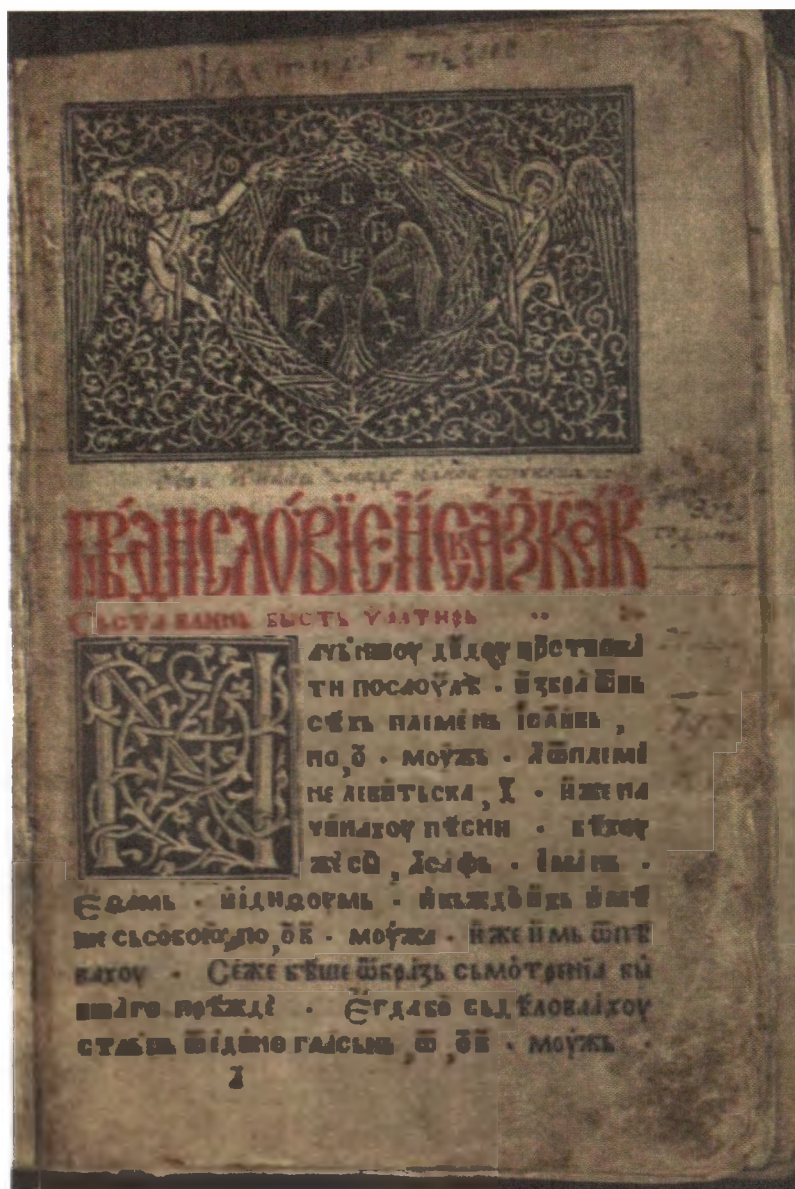
Viktor Savić

The Notes of Hieromonk Macarius
Language, Script and Orthography

Summary

The paper discusses the texts of hieromonk Macarius accompanying the printed books of the Crnojević printing office, whose print he had overseen: the foreword and afterword to the Octoechos in the First Tone (1494), afterword to the Psalter with Akolouthia (1495), and also partly the afterword to the Buđanovci Tetraevangelion (1548), which preserves the altered colophon of the non-extant printed Cetinje Tetraevangelion. It additionally treats the afterwords to the Wallachian printed books: the Service Book (1508), Octoechos in the First Tone (1510) and the Tetraevangelion (1512). The analysis demonstrates that the foreword to the Cetinje Octoechos could indeed have been drafted by two men, with somewhat different orthographic and linguistic practices – apart from Macarius, by Đurađ Crnojević himself, whose name is signed in the book, or if not him, then by somebody from his court office (for example, Nikola Popović from Kosijeri). The traits most typical of Macarius can be seen in the afterword to the Cetinje Psalter, which he printed personally. The analysis of diacritical marks indicates that Macarius' accentual system possessed the new rising stresses, different from those in his working environment, which leads one to the conclusion that Macarius had arrived from Herzegovina. The epithet which is appended to him as being "of Montenegro" should be interpreted in the light of the "mount" topos, so esteemed by the monks, as an eremitic, i.e. prominent monastic habitation. The Montenegro of monk Macarius on the one hand and the Zeta of Lord Đurađ Crnojević and Metropolitan Vavylas on the other hand are not synonymous. Our further analysis also demonstrated that the same educated and skilful hieromonk Macarius did pursue his later printing activity in Wallachia. In conclusion, we append two direct pieces of evidence from Hilandar monastery itself that he deceased in this sanctuary, as its archimandrite and a member of the brethren. The evidence includes Serbian Church Slavonic colophons on two Russian Church Slavonic manuscript psalters which mention this particular Macarius. Thus we can track down his entire known career arguedly.

Key words: Serbo-Slovenian language, Serbian vernacular language, Bulgarian-Slovenian language, accent system, new shtokavian speech, Hieromonk Macarius, Crnojević printing office, Montenegro, Wallachia, Hilandar monastery.

Псалтир с посљедовањем (1495), 1а

Влашко четворојеванђеље (1512), 85а